

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANIN TURİZM SAHƏSİNDƏ KİÇİK SAHİBKARLIĞA DÖVLƏT DƏSTƏYİ MEXANİZMİ

İxtisas: 5304.01 - “İqtisadi fəaliyyət növləri”

Elm sahəsi: 53- İqtisad elməri

Iddiaçı: Çinarə Rüşət qızı İmamverdiyeva

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor,
Rəna Polad qızı Sultanova

Rəsmi Opponentlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Alcan Bayramalı oğlu Abbasov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Həmzə Mahir oğlu Zeynalov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elşad Məsim oğlu Yusifov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Kommissiyasının, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:
imza **Yadulla Həmdulla oğlu Həsənli**
əməkdar elm xadimi,
iqtisad elmləri doktoru, professor,

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:
imza **Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov**
iqtisad elmləri namizədi

Elmi seminarın
sədri:
Heydər Sərdar oğlu Həsənov
iqtisad elmləri doktoru, professor

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə turizm sektoru bir çox ölkələrin iqtisadiyyatında əsas gəlir mənbəyi, sosial-iqtisadi-mədəni inkişafın amillərindən biri və beynəlxalq əlaqələrin möhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyəti olan sahədir. Turizm eyni zamanda dövlətin beynəlxalq arenaya çıxışına şərait yaradan, ölkənin coğrafi resuslarını, mövcud imkanlarını, mədəniyyətini təbliğ etməyə, milli-tarixi dəyərlərini tanıتماğa, eləcə də işsizlik, yoxsulluq kimi iqtisadi problemlərin həll edilməsinə təsir göstərən sənaye sahəsidir. Bununla yanaşı, turizm iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqədə olan, milli maraqların və iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir və bu sektorun inkişafı dövlət dəstəyi mexanizminin səmərəliliyindən asılıdır.

Son dövrlərdə ölkədə turizmin inkişafına nail olmaq üçün mühüm sənədlər imzalanmış, layihələr icra edilmişdir. “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”, “Azərbaycan Respublikasında sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsinə dövlət dəstəyi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında”, “Sahibkarlar tərəfindən manatla alınan kreditlərə təminat verilməsi qaydası”, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” hüquqi sənədlər və “Turizm haqqında” qanun sektorda kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsinin bariz nümunəsidir. Həmçinin, ölkə Prezidenti müxtəlif tədbirlərdəki çıxışlarında sektorda investora yaradılan şərait, mövcud resurslarından səmərəli istifadənin əhəmiyyətini qeyd edərək, turizmdə sahibkarlığın inkişafına daimi dövlət dəstəyinin nəzərdə tutulduğunu, regionların inkişafının, investisiyaların düzgün istiqamətləndirilməsinin, Qarabağın turizm potensialının qiymətləndirilməsinin zəruriliyini vurğulamışdı.

Beləliklə, müasir dövrdə həm dövlət tərəfindən verilən dəstək, həm də turizm sahibkarlığının potensial müqayisəli üstünlük sahəsi kimi qiymətləndirilməsi bu sektorun dayanıqlı və davamlı iqtisadiyyatdakı rolunu müəyyənləşdirmiş və dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşməsinin vacibliyini ön plana çıxarmış, bir sıra

struktur dəyişiklikləri aparılmışdır. Odur ki, turizm sektorunda kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin araşdırılması, bu sektorda dövlət dəstəyi mexanizminin tədqiqi müasir turizmin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və aktualdır.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, turizm sənayesində kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti əhalinin maraqlarının təmini, yoxsulluğun azaldılması, regionların inkişafı, makroiqtisadi problemlərin həlli baxımından əsas istiqamət kimi qiymətləndirilir. Son illərdə turizm sahəsində kifayət qədər yeni hüquqi sənədlərin imzalandığını da nəzərə alsaq, təklif etdiyimiz dissertasiya işi ölkədə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizminin səmərəliliyinin artırılmasına həsr edilmiş tədqiqat sayıla bilər.

Azərbaycan alimlərindən Abbasov A.B., Cəbiyev R.M., Əlirzayev Ə.Q., Əliyev T.N., Həsənlı Y.H., Nadirov A.A., Rəhmanov F.P., Salmanov A.H., Sultanova R.P., Şəkəraliyev A.Ş. və s. öz tədqiqatlarında sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif problemlərini tədqiq etmişdilər.

Rus iqtisadçı alimlərindən Гаврилова Е.А, Ершова И.В, Жукова М.А, Карпова Г.А., Лапуста М.Т., Морозов М.А., Старостин Ю.Л., Хорева Л.В., Чудновский А.Д. və s. bu sahəni tədqiq edərək, əsərlərində kiçik sahibkarlığın ayrı-ayrı problemlərini araşdırmışdılar.

Xarici ölkə alimlərindən G. Buckley G., Devades U.M., Dressler M., Holloway J. C., Laird R. S., Marqua C. H. və s. tədqiqatlarında turizm sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin tədqiqini aparmışlar.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, indiyədək aparılan tədqiqatların əksəriyyətində turizm sektoru üzrə ayrı-ayrı turagentliklər, turoperatorlar və otellərin sahibkarlıq subyekti kimi fəaliyyəti kompleks şəkildə tədqiq edilməmişdir. Belə ki, turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və səmərəli təşkili əsas götürülməli, bu da öz növbəsində kredit, vergi, güzəşt mexanizmlərinin tətbiqi və s. formada həyata keçirilməlidir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan turizm müəssisələri, **tədqiqatın predmetini** isə kiçik sahibkarlıq sahəsində dövlət siyasəti və iqtisadi mexanizmlərin yeni tətbiq imkanlarının öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi turizm sahəsində kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizminin və onun səmərəliliyinin artırılması istiqamətində təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın müasir inkişaf meyillərinin müəyyənləşdirilməsi;

- kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin səmərəli formasının turizmdə tətbiqinin təhlili və metodlarının araşdırılması;

- kiçik sahibkarlığın inkişafı baxımından beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi;

- ölkədə kiçik sahibkarlığın mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi;

- Azərbaycanda turizm müəssisələrində kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin təhlil edilməsi;

- ölkənin turizm sektorunda sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillərin ekonometrik qiymətləndirilməsi;

- turizmdə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması;

- Azərbaycanda turizm sahəsində kiçik sahibkarlığa dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işinin tədqiqi zamanı sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, deduksiya, induksiya və s. metod və üsullar tətbiq olunmuş, ekonometrik model hazırlanmışdır.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar

1. Ölkəmizdə turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi mexanizmi müstəqillik illərindən müasir dövrə kimi müqayisəli şəkildə öyrənilmiş, yeni inkişaf meyilləri göstərilmişdir.

2. Turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və səmərəli təşkilində iqtisadi metodların tətbiqi (qiymətlərin tənzimlənməsi, kredit, vergi güzəşt mexanizmi və s.) üstünlük təşkil etməlidir.

3. Kiçik sahibkarlığın inkişafı baxımından daim yenilənən beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş və ölkədə onun tətbiqi göstərilmişdir.

4. Azərbaycanda müstəqillik illərində, pandemiya və postpandemiya dövründə kiçik sahibkarlığın mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir.

5. Ölkənin turizm sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən amillərin ekonometrik qiymətləndirilməsi və 2030-cu ilə qədər beynəlxalq turizm gəlirlərinin proqnozlaşdırılması verilmişdir.

6. Azərbaycanda turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması və tənzimlənməsi istiqamətləri göstərilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- turizm sahəsində kiçik sahibkarlığın inkişafına dair elmi-nəzəri baxışlar araşdırılaraq, onun müasir inkişaf meylləri müəyyənləşdirilmişdir;

- turizm sektorunda kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin birbaşa və dolay yolla tənzimləmə forma və metodları araşdırılmışdır;

- kiçik sahibkarlığın inkişafında dövlət dəstəyi mexanizmi beynəlxalq baxımdan öyrənilmişdir;

- ölkədə kiçik sahibkarlığın inkişaf vəziyyəti kompleks şəkildə təhlil edilmişdir;

- turizmdə sahibkarlığa təsir edən amillərin ekonometrik qiymətləndirilməsi və beynəlxalq turizm gəlirlərinin proqnozlaşdırılması verilmişdir;

- turizmdə kiçik sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsinin əsas inkişaf istiqamətləri əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində irəli sürülən nəzəri-metodiki müddəalar və təcrübi tövsiyələr ali tədris müəssisələrində “Turizmə giriş”, “Turizm iqtisadiyyatı”, “Turizmdə sahibkarlıq”, “Turizm siyasəti və planlaşdırılması” və s. fənnlərinin tədrisində, müvafiq sahə üzrə dövlət qurumlarının və turizm müəssisələrinin işinin təkmilləşdirilməsində, turizm sahəsində səmərəliliyin, dövlət dəstəyinin və kiçik sahibkarlığın öyrənilməsində, bütövlükdə turizm sektorunda aparıla biləcək islahatlarda istifadə oluna bilər. Eyni zamanda turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində verilən təklif və tövsiyələr sektorun inkişafı ilə bağlı dövlət proqramında, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən sektorun inkişafı ilə bağlı hazırlanacaq layihə və təhlillərdə tətbiq edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun olaraq yerli və xarici elmi jurnallarda nəşr edilmişdir. Dissertasiya işində müəllifin gəldiyi nəticələr və işin əsas müddəaları 6 konfrans materialı və 5 elmi məqalədə dərc edilmişdir.

Tədqiqat zamanı əldə olunmuş nəticələr, hazırlanmış təklif və tövsiyələr məruzə şəklində “Travelaze” MMC turizm şirkətinə təqdim edilmiş və nəticələrin tətbiqi haqqında 10.07.2018-ci il tarixli arayış alınmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş (8378 işarə), üç fəsil (I fəsil – 86405 işarə, II fəsil – 71330 işarə, III fəsil – 50214 işarə.), nəticə və təkliflər (8218 işarə), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Bütövlükdə işin həcmi 141 səhifə həcmində olub (224545 işarə), 21 cədvəl və 23 qrafiki əhatə edir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. TURİZM SAHƏSİNDƏ KİÇİK SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ TƏMİN OLUNMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. Turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın inkişafı və tənzimlənməsi mexanizmi
- 1.2. Kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin forma və metodları
- 1.3. Ölkədə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyində xarici təcrübə

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA TURİZM SAHƏSİNDƏ KİÇİK SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAF VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

- 2.1. Kiçik sahibkarlığın mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi
- 2.2. Azərbaycanın turizm sahəsində kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin təhlil edilməsi
- 2.3. Azərbaycanda turizm sektorunda sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillərin ekonometrik qiymətləndirilməsi

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA TURİZM SAHƏSİNDƏ KİÇİK SAHİBKARLIĞA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI

- 3.1. Turizmdə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması
- 3.2. Azərbaycanda turizm biznesində kiçik sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR

1. Ölkəmizdə turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi mexanizmi müstəqillik illərindən müasir dövrə kimi müqayisəli şəkildə öyrənilmiş, yeni inkişaf meyilləri göstərilmişdir.

Aparılmış araşdırma əsasında turizm sahəsində kiçik sahibkarlığın inkişafında formalaşmış dövlət dəstəyi mexanizmi araşdırılmışdır. Sektorun inkişaf etdiyi əksər ölkələrin təhlili göstərir ki, kiçik sahibkarlığın inkişafı rentabellilik və səmərəliliyin təmin olunması, əhalinin məşğulluq və rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, bazara daha çevik uyğunlaşma, yüksək mobillik, innovasiyanın tətbiqi və kapitalın daha yüksək dövriyyədəki rolu və s. müsbət xarakterik xüsusiyyətlərinə görə daha çox dövlət dəstəyi göstərilən sahibkarlıq formasıdır. Eyni zamanda Azərbaycanın turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın inkişafının özünəməxsus xüsusiyyətlərinin olması, zəngin turizm potensialının mövcudluğu turizm istiqaməti üzrə gəlirlər və xərclər balansında istehsal strukturlu xərclərin azalmasına və gəlirlərin yüksəlməsinə təsir göstərir. Həmçinin, respublikada neft gəlirləri, sahibkarların maliyyə imkanlarının və xarici borcların aşağı olması, turizm üçün əlverişli şərait yaradır.

Turizmin dövlət tənzimlənməsinin mövcud iqtisadi və təşkilati əsaslarının səmərəli istifadəsi turizm sektorunda aparılan geniş miqyaslı islahatlar şəraitində təkmilləşir və aşağıdakı istiqamətlərdə həll edilə bilər:

- maliyyə vəsaitlərinin daha çox regionlarda turizm sektorunun inkişafına yönəldilməsi, həm keyfiyyətli xidmət, həm də qiymət baxımından bazarda qonşu ölkələrlə rəqabət apara biləcək turizm infrastrukturunun formalaşdırılması;

- daxili turizmin inkişafına (aqroturizm, sağlamlıq turizmi, mədəni turizm və s.) yönəlmiş yeni dövlət dəstək proqramlarının tərtib edilməsi;

- Turizm sektorunun digər sektorların inkişafındakı (kənd təsərrüfatı, sənaye, tikinti, nəqliyyat, səhiyyə, mədəniyyət, idman və s.) rolu qiymətləndirməklə, sahələrarası əlaqələrin təkmilləşməsində dövlət dəstəyi mexanizminin yeni kontekstdə qurulması;

- Sahibkarlığın İnkişaf Fondu və digər hesablardan ayrılan investisiyaların turizm üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün əlçatanlığının təmini.

2. Turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və səmərəli təşkilində iqtisadi metodların tətbiqi (qiymətlərin tənzimlənməsi, kredit, vergi güzəşt mexanizmi və s.) üstünlük təşkil etməlidir.

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsini həyata keçirmək üçün müxtəlif forma və metodlar mövcuddur. Kiçik biznesin dövlət tənzimlənmə metodları əsasən 2 qrupda təsnifləşdirilir:

1. Birbaşa (inzibati) tənzimləmə metodu. Birbaşa metodların tətbiqi zamanı qəti tədbirlər həyata keçirilərək qısamüddətli dövrdə iqtisadiyyatda mövcud olan problemlər aradan qaldırılır.

2. Dolay (iqtisadi) tənzimləmə metodu. Dolay metodlar isə iqtisadi tənzimləmə metodları olmaqla vəhdət halında tətbiq edilir, vergi qoyma, qiymətlərin tənzimlənməsi, kredit və faiz güzəştləri, gömrük rüsumları, valyuta məzənnələri və s tənzimləmə alətlərinin istifadəsini nəzərdə tutur.

Turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi baxımından daha çox iqtisadi metodların tətbiqi üstünlük təşkil etməli və aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət ayrılmalıdır:

- turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinə, xüsusilə, regionlarda daha aşağı kredit dərəcələrinin (1,5-2%) tətbiqi, kredit verilməsində təminat, girov məsələsinin sadələşdirilməsi, uzunmüddətli kreditlərin tətbiqi (kiçik həcmli kreditlər üçün minimum 5 il);

- sektor üzrə vergi güzəşt mexanizmlərinin tətbiqi, verginin ödənilmə müddətinin uzadılması, daxili turizm istiqaməti üzrə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin ilkin fəaliyyət dövründə 18% ƏDV-dən azad olunması və ya minimum 3 il müddətində differensial vergi sisteminin, mövsümi vergilərin tətbiqi.

3. Kiçik sahibkarlığın inkişafı baxımından daim yenilənən beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş və ölkədə onun tətbiqi göstərilmişdir.

Turizm sektorunda kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti baxımından

beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, elmi tədqiqatların aparılması, mühüm qərarların qəbulu və dəstək mexanizminin çevik formada tətbiqi istiqamətində görülən işlər davamlı, ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan sektor üzrə mövcud problemlərin həlli üçün aşağıdakı təcrübələrin tətbiqi daha effektiv hesab olunur:

- Qonşu Türkiyə Respublikasının təcrübəsindən yararlanmaqla, beynəlxalq səviyyəli keyfiyyət standartlarına uyğun xidmət göstərilməsi üçün ölkədə keyfiyyət nəzarət müəssisələrinin fəaliyyətə cəlb edilməsi, kiçik sahibkarlıq sferasında yeni texnologiyaların tətbiqinin üstünlük təşkil etdiyi layihələrin ön plana çıxarılması daha effektiv hesab edilir.

- ABŞ-da yüksək intellektual potensiala malik təhsil müəssisələrinin aktiv iştirakı ilə sahibkar subyektləri arasında dövlət dəstəyi ilə rəqabətqabiliyyətli və intellektual mühit yaradılmışdır ki, bu təcrübəni mühüm istiqamət kimi tətbiq etmək mümkündür.

- Polşada sadə və gündəlik praktikada tətbiqi asan olan sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi, kiçik sahibkarlara müxtəlif xidmətlər göstərən təşkilatların çoxluğu, il ərzində fond tərəfindən turizmdə 700-dən çox layihəyə maliyyə zəmanətinin verilməsi və s. sektorun inkişafına təsir edən əsas alətlərdir və bu istiqamətin öyrənilməsi ölkəmiz üçün faydalıdır.

- Almaniya kiçik sahibkarlara, xüsusilə qadınlara, gənclərə, innovation yeniliklər tətbiq edən sahibkarlıq subyektlərinə uzun müddətli, sadə şərtlərlə kreditlər verilir. 10 illik müddətə verilən kreditlərdə ilk iki ildə sahibkar borc və faiz ödəməkdən azad edilir. Bu baxımdan ölkəmizdə də qısamüddətli kredit şərtlərinin daha da sadələşdirilməsi mühüm istiqamət kimi götürülə bilər.

- Yaponiya təcrübəsindəki vacib istiqamətlərdən biri kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektləri arasında əməkdaşlığın-subkontrakt biznesin formalaşmasıdır ki, Azərbaycan turizminin inkişafında bu yanaşmanın istifadəsi faydalı hesab edilə bilər.

4. Azərbaycanda müstəqillik illərində, pandemiya və postpandemiya dövründə kiçik sahibkarlığın mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir.

Ölkəmizdə kiçik sahibkarlığın vəziyyətinin təhlili zamanı son illərdə bu sektorun inkişafı baxımından verilən fərman və sərəncamları

yüksək qiymətləndirmək olar. Ölkə rəhbərinin kiçik müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəli təşkili baxımından “Xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında”, “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” fərmanları, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi Proqramı (1997-2000-ci illər)”, “Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005)”, Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı (2002-2005; 2010-2014-cü illər) və Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, 2019-2023-cü illər) Dövlət Proqramı turizmin tərəqqisi üçün nəzərə alınmış mühüm məsələdir.

Azərbaycanda 2006-2020-ci illər üzrə təhlil göstərir ki, ilk 10 ildə mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayında 1,01 dəfə, 2018-2020-ci ildə isə yalnız kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayında 1,2 dəfə artım olmuşdur. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsi üzrə təhlil göstərir ki, əvvəlki illərdə artım, 2019-cu ildən sonra isə pandemiyanın təsiri ilə azalma meyilləri müşahidə edilmişdir (bax cədvəl 1-ə).

Son dövrlərdə, ölkəmizdə turizm sektorunda cəlbediciliyi artırmaq məqsədilə bölgələrdə aşağı ulduzlu “hostel” tipli yerləşdirmə yerləri tikilir, iaşə və əyləncə xidməti göstərən obyektlər yaradılır, geniş turizm potensialına malik yerlərdə yeni turizm zonalarının yaradılması, uçuşların sayının artırılması nəzərdə tutulur. Son 12 ildə Azərbaycanda 213 yeni yerləşdirmə obyektini fəaliyyətə başlamışdır. 2010-cu ildə ölkədə 499 mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisə fəaliyyət göstərirdisə, 2021-cı ildə bu göstərici 712-yə yüksəlmişdir.

Cədvəl 1.

Azərbaycanda 2006-2020-cu illərdə iqtisadi fəaliyyət və mülkiyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Göstəricilər	2006	2015	2016	2018	2019	2020
İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə cəmi	184008	183271	187598	4930	5956	5943
o cümlədən:						
dövlət mülkiyyəti	1333	1567	1522	413	440	414
qeyri-dövlət mülkiyyəti	182675	181704	186076	4517	5516	5529
xüsusi mülkiyyət	182251	180762	184994	4039	4948	4960
xarici mülkiyyət		801	896	359	402	427
birgə mülkiyyət		141	186	119	166	142
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə	10318	14162	15390	198	216	149
o cümlədən:						
dövlət mülkiyyəti	31	12	9	9	9	5
qeyri-dövlət mülkiyyəti	10287	14150	15381	189	207	144
xüsusi mülkiyyət	10272	14126	15356	176	192	8
xarici mülkiyyət		17	17	7	10	4
birgə mülkiyyət		7	8	6	5	

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən müvafiq illər üzrə statistik materiallar əsasında tərtib edilmişdir.

Turizm sektorunda 2006-2019-cı illər ərzində fəaliyyət göstərən turizm şirkətlərinin sayı 4,5 dəfə, fəaliyyət göstərən işçilərin sayı 2,8 dəfə, turizm müəssisələrinin əldə etdiyi gəlir isə 7,47 dəfə artaraq 63363.8 min manat təşkil etmişdir. Pandemiya dövründə sektor üzrə kəskin azalma meyillər müşahidə edildi. Belə ki, səyahət agentlikləri və turoperatorların sayı 2,9 dəfə, işçilərin sayı 2,3 dəfə, əldə olunan gəlirlər 2,8 dəfə, əhaliyə satılmış turizm yollayışı blanklarının sayı 6,5 dəfə, əhaliyə satılmış turizm yollayışı blanklarının dəyəri 14,5 dəfə, turist sayı 6,1 dəfə azalmışdır.

Regionlar üzrə aparılan təhlil də göstərir ki, son illər ərzində turizm sektorunda fəaliyyətdə olan kiçik və mikro sahibkarlıq subyektləri üzrə artım əsasən Şərqi Zəngəzur, Yuxarı Qarabağ və Bakı iqtisadi rayonları üzrə müşahidə edilmişdir. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektlərində 2015-2020-ci illər üzrə ən çox artım Yuxarı Qarabağ

(88%), Bakı şəhəri (78%), Quba-Xaçmaz (54%), Abşeron (51%), Dağlıq Şirvan (44%) iqtisadi rayonu üzrə olmuşdur. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin məhsul buraxılışının təhlili göstərir ki, son 5 ildə Şərqi Zəngəzur, Yuxarı Qarabağ və Naxçıvan iqtisadi rayonları üzrə artım, Gəncə-Qazax və Aran iqtisadi rayonları üzrə kəskin azalma meylləri müşahidə edilmişdir və bu da hər iki iqtisadi rayon üzrə pandemiyanın güclü iqtisadi təsirini ifadə edir. Tədqiqat göstərir ki, qeydiyyatdan keçən kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin sayı çox olmasına baxmayaraq, onların fəaliyyət əmsalı hələ də aşağıdır ki, bunun aradan qaldırılması sahibkarlığın inkişafına stimül yarada-caqdır. Hal-hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarında turizm potensialından səmərəli istifadəyə geniş ehtiyac duyulur. Qarabağın turizm destinasiyasına çevrilməsinin təşviqi, müxtəlif turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, “Ağıllı kənd” layihəsinin həyata keçirilməsi kiçik sahibkarlıq üçün yeni imkanlar yaradacaqdır.

Digər tərəfdən regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün stimullaşdırıcı mexanizmin yaradılması zamanın əsas tələblərindən biridir. Belə ki, kütləvi turizmin geniş vüsət alması məqsədlə regionlarda əhalinin əksər təbəqəsinin büdcəsinə uyğun istirahət və yerləşdirilmə müəssisələrinin tikilməsi, sahibkarların cəlb edilməsi üçün ən azı 5 il müddətinə 1,5-2%-lik kreditlərin ayrılması, müəyyən güzəştlərin edilməsi məqsəduyğundur. Hazırda daxili turizmin inkişaf etdirilməsi ölkəmiz və regionlarımız üçün investisiya, gəlir, məşğulluq baxımından bir sıra problemlərin həlli deməkdir. Odur ki, müasir şəraitdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin regionlar üzrə yerləşməsi istiqamətində stimullaşdırma mexanizminin gücləndirilməsi ön plana keçməli, inkişaf meyllərini ləngidən problemlərin həlli elmi əsaslarla və səmərəlilik baxımından qiymətləndirilməlidir.

Turizm sahəsində dövlət tənzipləmə tədbirləri, turizm infrastrukturu və xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi son illərdə də uğurla həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 2016-cı ildən “Asan viza” sistemi tətbiq olundu və elektron vizaların sürətlənmiş qaydada həyata keçirilməsinə başlandı. Ölkə rəhbərinin 20 fevral 2017-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasına

turist axınının sürətləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncamı turizm sektorunda ötən illərdə tətbiq edilən siyasi-iqtisadi inkişafa, dayanıqlı iqtisadiyyata təminat yaratmışdır.

Ümumilikdə, turizm sektorunda kiçik sahibkarlıq fəaliyyətini təhlil edərək aşağıdakı məsələlərə diqqətin yönəldilməsi əsasdır:

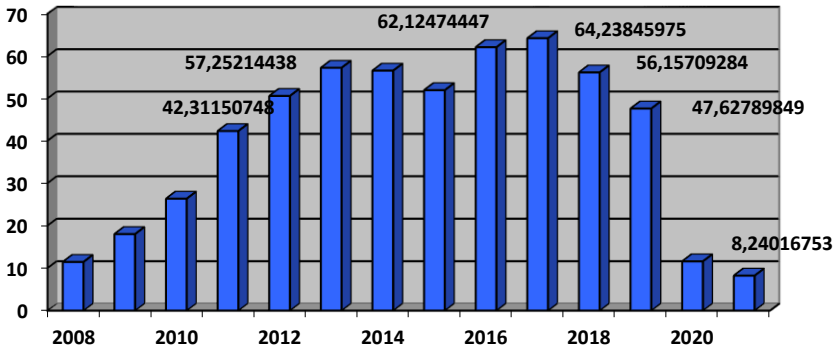
- regional turizmin inkişafı ilə bağlı yeni dövlət proqramının hazırlanması, icrası, təşviqədi mexanizmlərin işlənilib hazırlanması sektor üzrə faydalı ola bilər;

- turizmin inkişafında bələdiyyələrin rolunun və səlahiyyətlərinin artırılması;

- turizm üzrə elmi tədqiqatların aparılması, layihələr üzrə təşkilati-hüquqi idarəetmənin formalaşdırılması və yenilənməsi.

5. Ölkənin turizm sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən amillərin ekonometrik qiymətləndirilməsi və 2030-cu ilə qədər beynəlxalq turizm gəlirlərinin proqnozlaşdırılması verilmişdir.

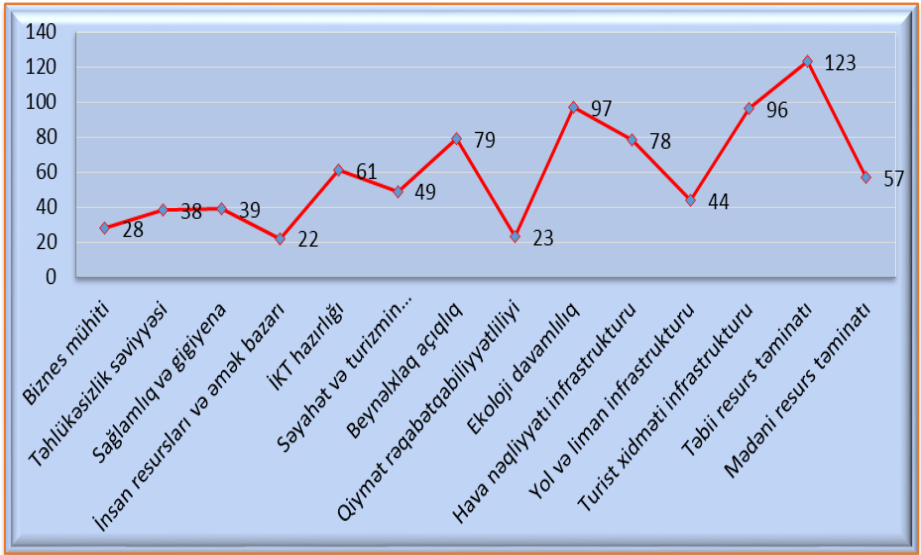
İqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, hər bir ölkənin turizm subyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğun olaraq inkişafı, ölkəyə gələn turistlərin sayını artırmaqla bərabər, ölkənin rəqabət mühitində güclü mövqə nümayiş etdirməsi imkanlarını genişləndirir.

Qrafik 1. 2008-2021-ci illər üzrə Azərbaycanda səyahət xidmət göstəriciləri

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən Dünya Bankının müvafiq illər üzrə statistik məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Dünya bankının statistik məlumatına əsasən səyahət xdmətləri 2021-ci ildə 8,24 % təşkil etmişdir. Aparılan təhlil göstərir ki, 2017-ci ildə ən yüksək göstərici əldə edilmişdir ki, bu da 64,23 % təşkil etmişdir (bax qrafik 1-ə).

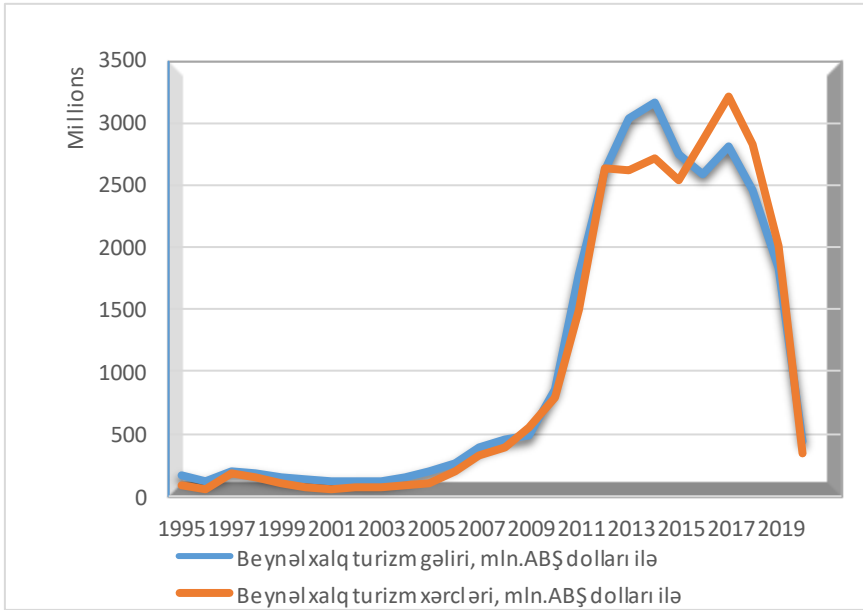

Qrafik 2. Sahibkarlığın inkişafını xarakterizə edən indeks göstəricilərin sıralanması

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən Dünya İqtisadi Forumunun hesabatı əsasında tərtib edilmişdir.

Müasir dövrdə ölkədə sahibkarlıq mühitinin təhlili göstərir ki, əmək ehtiyatları, işçi qüvvəsi, qiymətdə rəqəbatqabiliyyətlilik, təhlükəsizlik və sağlam mühitin olması, biznesin inkişafı üçün yaradılmış iqtisadi vəziyyət kiçik sahibkarlığın inkişafında müsbət amil hesab edilir. Eyni zamanda turizm infrastrukturunun zəif olması, hava nəqliyyatının lazımı səviyyədə olmaması diqqət çəkir. Təəsüf ki, beynəlxalq uçuşlarda qiymətlərin yüksək olması ölkə turizminə mənfi təsir göstərən əsas amillərdən biri kimi qalmaqdadır. Ekoloji davamlılıq və təbii turizm resurslarından istifadənin mənfi olması öz növbəsində sahibkarlıqda dayanıqlı və davamlı turizmə, alternativ turizm ehtiyatlarından istifadəni ön plana çəkir (bax qrafik 2-yə).

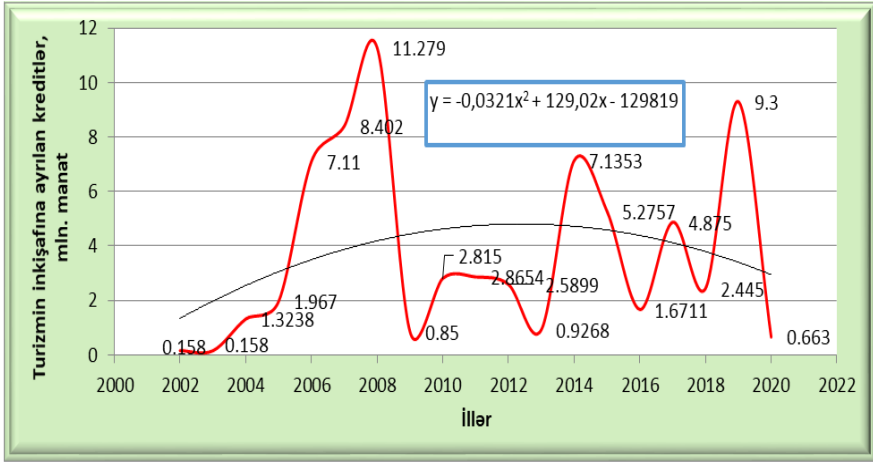

Qrafik 3. Azərbaycanca beynəlxalq turizm gəlir və xərclərinin 1995-2020-ci illər üzrə dinamikası, mln.ABŞ dolları ilə

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən Dünya Bankının müvafiq illər üzrə statistik məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası üzrə beynəlxalq turizmdən əldə olunan gəlir və xərclərin 1995-2020-ci illər üzrə dinamikası verilmişdir. Belə ki, qrafikdən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası üzrə beynəlxalq turizm gəlirləri 2000-2014-cü illər üzrə artmış, 2015-ci ildə azalsa da, 2016-2017-ci illərdə burada artım müşahidə olunmuşdur. Təhlil göstərir ki, 2018-ci ildə beynəlxalq turizm gəlirləri 3214 mln. ABŞ Dolları olmaqla tədqiq olunan bütün dövrlər üzrə ən yüksək həddə olmuşdur. Sonrakı illərdə isə bu artım azalma ilə müşahidə edilmişdir. Xərclər 2009-cu il istisna olmaqla, 2015-ci ilədək əldə olunan gəlirləri üstələmişdir (bax qrafik 3-ə).

Qrafik 4. Azərbaycanda turizmin inkişafına ayrılan kreditlər, mln.manatla

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən müvafiq illər üzrə statistik materiallar əsasında tərtib edilmişdir.

Turizm sektorunun inkişafında bu sektora yönəldilən kreditlərin rolu da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qrafik 4-də turizmin inkişafına ayrılan kreditlərin 2000-2020-ci illər üzrə dinamikası verilmişdir. Belə ki, qrafik 4-dən görüldüyü kimi, Azərbaycanda turizmin inkişafına ayrılan kreditlərin məbləği 2004-2008-ci illərdə daha yüksək səviyyədə artaraq 2007-ci ildə 11, 279 mln. manat təşkil etmişdir. Bu isə onu göstərir ki, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın 2004-2008-ci illər üzrə icrası ilə əlaqədar olaraq turizmin inkişafında güzəştli kredit vəsaitlərindən daha səmərəli şəkildə istifadə edilmişdir. Dünyanı bürüyən COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq isə 2020-ci ildə bu sahəyə ayrılan kredit məbləği azalaraq 663 min manat olmuşdur.

Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq turizm gəlirlərinə təsir edən əsas amillər araşdırılmış, turizmin inkişafına ayrılan kreditlər, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri, bilavasitə turizm üçün xarakterik sahələr üzrə qoyulan investisiyaların həcmi və sığorta ödənişləri ilə beynəlxalq

turizm gəlirləri arasında asılılığın reqressiya analizini aparmaq məqsədilə EViews proqram paketindən istifadə edilmişdir.

- Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına ayrılan kreditlər, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri, turizm üçün xarakterik sahələr üzrə qoyulan investisiyaların həcmi, sığorta ödənişləri ilə beynəlxalq turizm gəlirləri arasında

$$Y = -241.291 * X1 + 9.654 * X2 + 0.175 * X3 + 21.801 * X4 - 911.804$$

reqressiya tənliyi ilə ifadə olunan yüksək xətti asılılıq vardır;

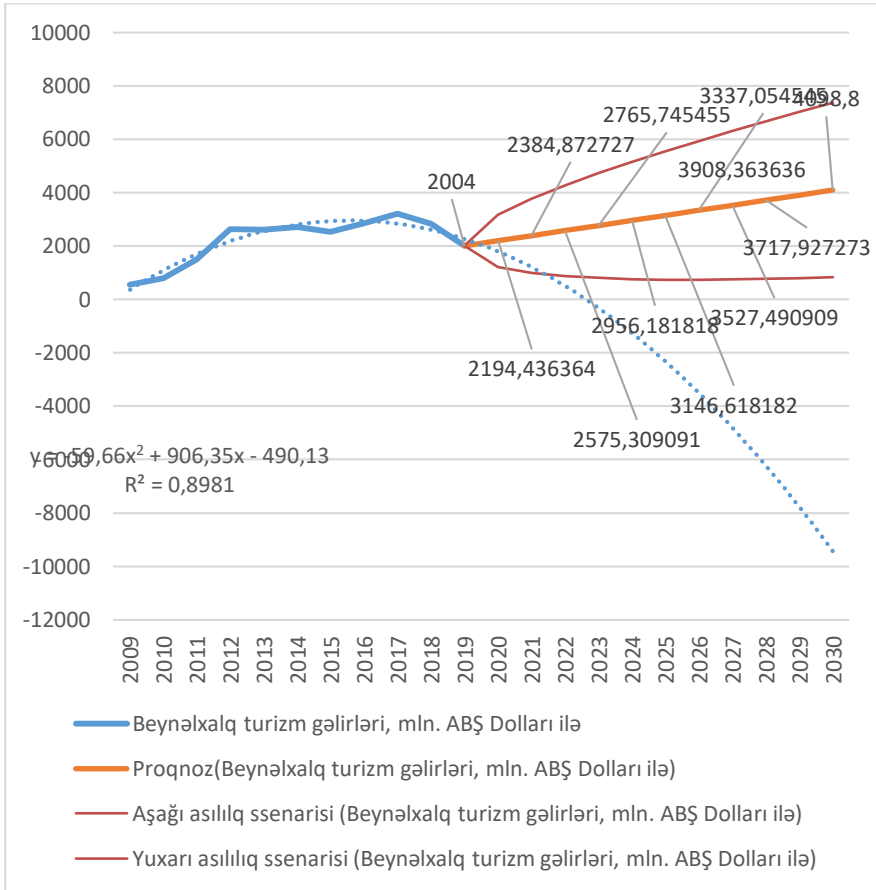
- tədqiqat işində EViews-10 tətbiqi proqram paketinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, turizmin inkişafına ayrılan kreditlərin həcmnin bir faiz artması, Azərbaycanda beynəlxalq turizm gəlirlərinin 0,32% azalmasına, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyərinin 1% artması beynəlxalq turizm gəlirlərinin 0,06% artmasına, turizm üçün xarakterik sahələr üzrə qoyulan investisiyaların həcmnin 1% artması beynəlxalq turizm gəlirlərinin 0,26 % artmasına, ümumi sığorta ödənişlərinin 1% artması beynəlxalq turizm gəlirlərinin 1,32% artmasına təsir göstərmişdir;

- Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına ayrılan kreditlər, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri, turizm üçün xarakterik sahələr üzrə qoyulan investisiyaların həcmi, sığorta ödənişləri ilə beynəlxalq turizm gəlirləri arasında Çeddok şkalasına görə olduqca yüksək korrelyasiya əlaqəsi vardır ($R^2=0,964$);

- tədqiqat nəticəsində EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına ayrılan kreditlər, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri, turizm üçün xarakterik sahələr üzrə qoyulan investisiyaların həcmi, sığorta ödənişləri və beynəlxalq turizm gəlirlərinin illər üzrə qiymətləri və standart səhvləri müəyyən edilmiş, habelə tənliyin proqnoz məqsədi üçün istifadə edilməsinin bir sıra xarakteristikaları

verilmiş və qurulmuş rəqəssiya tənliyinin proqnoza yararlılığı müəyyən edilmişdir;

- tədqiqat nəticəsində Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq turizm gəlirləri proqnozlaşdırılaraq müəyyən edilmişdir ki, 2030-cu ilədək beynəlxalq turizm gəlirlərinin həcmi artan dinamika ilə inkişaf edəcəkdir (bax qrafik 5-ə).

Qrafik 5. Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq turizm gəlirlərinin 2030-cu ilədək proqnoz qiymətləri.

Mənbə: EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

5. Azərbaycanca turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması və tənzimlənməsi istiqamətləri göstərilmişdir.

Kiçik sahibkarlığın inkişafında səmərəliliyin qiymətləndirilməsi çoxşaxəli və kompleks bir istiqamət olduğundan bu sektorda səmərəliliyin hesablanması vahid sisteminin qurulması kifayət qədər mürəkkəbdir. Rusiya Federasiyası Hökuməti yanında Maliyyə Universitetinin əməkdaşları N.E.Sokolinskaya və L.M.Kupriyanova təqdim etdiyi metodologiyada dövlət dəstəyində səmərəliliyin qiymətləndirilməsi belə xarakterizə edilir: “Kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyində səmərəliliyin qiymətləndirilməsi maliyyə təminatı (investisiyalar və kredit), təşkilati struktur və innovasiya siyasəti, habelə kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin digər sahibkarlıq firmaları ilə əməkdaşlığının dəstəklənməsi göstəricilərindən istifadə edilməklə hesablanmalıdır”.

Tədqiqat işində dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin müəyyən olunması üçün turizmdə investisiya siyasətinin rolu, daxili və xarici investiyaların təhlili, innovasiyaların turizmdə və kiçik sahibkarlıqda tətbiqinin vacibliyi geniş şəkildə şərh edilib. Aparılan təhlillər göstərir ki, ötən dövr ərzində ölkə iqtisadiyyatında investisiya qoyuluşlarında xarici investisiyaların payı daxili investisiyalarla müqayisədə yüksək olmuşdur. Kiçik sahibkarlıq sektoruna yönəldilən investisiyaların təhlili göstərir ki, son 12 il ərzində təqribən 12 dəfə çox (1885 mln manat) investisiya kiçik sahibkarlıq sektoruna verilmişdir. Pandemiyanın təsiri ilə 2020-ildə kiçik sahibkarlıq sahəsinə qoyulan investisiyalarda 2019-cu illə müqayisədə 30% azalma müşahidə edilmişdir.

Ümumilikdə turizm sektoruna ayrılan investisiyaların təhlili isə göstərir ki, 2012-2019-cu illərdə turizm sahəsinə yönəldilən investisiyalarda 11 dəfə azalma müşahidə olunmuşdur. Turizm sektoruna ən çox 2014-cü ildə investisiya qoyulmuşdur. 2016-2017-ci il üzrə inflyasiyanın orta həddinin yüksəlməsi (13,7%), qiymətlərdəki artım investisiya sahəsinə də öz təsirini göstərdi. 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən 69% azalma, 2021-ci ildə isə 81% artım müşahidə edilmişdir.

Turizm sənayesində mövcud vəziyyəti daha aydın təhlil edə

bilmək üçün ÜDM-in tərkibində turizmin təhlili məqsədəuyğundur. Belə ki, Dünya Səyahətlər və Turizm Şurasının Azərbaycan üzrə məruzəsindəki statistik təhlillərdə göstərir ki, ölkəmizdə turizmin inkişafın 2019-cu ilə qədər ilbəlil artmışdır. 2020-ci ildə isə pandemiyanın təsiri ilə 2017-ci illə müqayisədə 4,6 dəfə, 2019-cu illə müqayisədə turizmin ÜDM-də ümumi payı 3 dəfə azalmışdır.

Azərbaycanda turizm biznesində kiçik sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi baxımından mövcud vəziyyətin təhlili üçün SWOT analizi aparılmış və əldə olunan nəticələr əsasında yeni inkişaf istiqamətləri göstərilmişdir (bax cədvəl 2-yə):

- ÜDM-də turizm payının xüsusi çəkisinin artımı baxımdan təşviqedicilə mexanizmlər artırılmalı, investolar (kiçik sahibkarlar) üçün etibarlı iqtisadi mühit formalaşdırılmalıdır;
- payız və qış dövründə turizmin inkişaf təşviq edilməli, konfrans, sərgi, simpozium, müəyyən musiqi festivallarının payızda təşkilinə xüsusi diqqət edilməlidir;
- turizm sektorunda kadr potensialı yaxşılaşdırılmalıdır;
- qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir;
- maliyyə imkanlarının əlçatanlığının təmini gücləndirilməli, vergi güzəştləri, kredit təminatı şərtləri sadələşdirilməlidir;
- turizm sektorunun regionlarda davamlı və dayanıqlı inkişafının təmini prosesində ciddi addımlar atılmalı, kənd turizmi, mədəni turizm sektorunun inkişafı təşviq edilməlidir;
- turizm sektorunda xidmət standartları tətbiq edilməlidir;
- innovasiyaların sektor üzrə tətbiqi təşviq edilməlidir;
- beynəlxalq əməkdaşlıqlar (Avropa bazarı və Türk dövlətləri ilə) genişləndirilməlidir.

Cədvəl 2

**Azərbaycanda turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığın
mövcud vəziyyətinin SWOT (GZİT) analizi**

Güclü tərəflər		Zəif tərəflər	
S ₁	zəngin tarix, mədəni və təbii resursların mövcudluğu, əlverişli coğrafi mövqeyin olması;	W ₁	turizm sektorunda dövlət dəstək tədbirlərinin təsirinin arzuolunan səviyyədə olmaması;
S ₂	turizm sektoruna ayrılan investisiyaların ilbəlil artması;	W ₂	kadr çatışmazlığı;
S ₃	qeyri-neft sektorunun inkişafı, xüsusilə turizm və kiçik sahibkarlıq sektorunun prioritet istiqamət kimi qiymətləndirilməsi;	W ₃	sektorda davam edən mövsümlilik amilinin həll edilməməsi;
S ₄	Qanunvericilik bazasının mövcudluğu;	W ₄	qanunvericilik bazasında bəzi boşluqların olması;
S ₅	turizm və sahibkarlıq sektoru üzrə təşkilati strukturun təkmilləşdirilməsi;	W ₅	turizm üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının az olması;
S ₆	ölkənin investisiya ehtiyatlarının və neft gəlirlərinin olması;	W ₆	əhalinin turizm və turist anlayışı, davranış formaları ilə əlaqəli məlumatsızlığı;
S ₇	yeni inkişaf proqramlarının hazırlanması;	W ₇	sektor üzrə maliyyə vəsaitlərinin azlığı;
		W ₈	vergidən yayınma halları;
		W ₉	kredit təminatında çətinliklər;
		W ₁₀	regionlarda turizm sahibkarlığının zəif inkişafı;
		W ₁₁	innovasiyaların tətbiqinin zəif olması;
		W ₁₁	Avropa bazarı ilə zəif əməkdaşlıqlar;

Cədvəl 2-nin ardı

İmkanlar		Təhlükələr	
O ₁	kənd turizmi, aqroturizm, mədəni və konqres turizmə marağın artması;	T ₁	xidmətdə keyfiyyət və kəmiyyət arasındakı uyğunsuzluq;
O ₂	ölkənin son illərdə bir çox beynəlxalq səviyyəli tədbirlərə ev sahibliyi etməsi;	T ₂	imic problemi;
O ₃	dünya turizmində sürətli baş verən dəyişmələr;	T ₃	ətraf mühitin çirklənməsi;
O ₄	siyasi və iqtisadi sabitlik;	T ₄	terror, minalanmış ərazilər və pandemiya;
O ₅	II Qarabağ savaşındakı Zəfər;	T ₅	yeni tikilən turizm infrastrukturunda ətraf mühit amilinə laqeyd münasibət;
O ₆	əhalinin sahibkarlıq sektoruna marağının yüksək olması;	T ₆	müharibə şəraitinin yenidən meydana gəlmə ehtimalı, siyasi sabitliyin pozulması;
O ₇	xarici borcların az olması;	T ₇	rəqabət güclərinin artması;
O ₈	neft sektoru gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna (turizmə) istiqamətləndirilməsi;		

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Beləliklə, son illərdə Respublikada aparılan islahatlar, milli iqtisadiyyatımızın inkişafı istiqamətində görülən işlər, beynəlxalq əməkdaşlıqların daha yüksək səviyyədə təşkili, xarici bazarda turizm imicinin formalaşması, turizmin inkişafına öz təsirini göstərmişdir. Turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın tərəqqisinə dövlət tənzimləmə mexanizmlərindən səmərəli şəkildə istifadə edilməklə, daim yeni istiqamətlərin, beynəlxalq təcrübənin araşdırılması çərçivəsində düzgün dövlət siyasəti yeritməklə nail olmaq olar.

İŞİN ƏSAS ELMI NƏTİCƏLƏRİ

Azərbaycanda turizm sahəsində kiçik sahibkarlığın inkişafının təmin olunmasının nəzəri-metodoloji əsaslarının öyrənilməsi və kiçik sahibkarlığın inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması yollarının tədqiqi zamanı aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir.

1. Müasir dövrdə dövlət tənzimlənməsinin bütün sahələrə, o cümlədən turizm sektoruna tətbiqi zəruridir. Ona görə də turizm sektorunun iqtisadi inkişafda, sosial məsələlərin həllində və s. istiqamətlərdə oynadığı aparıcı rol dövlət tərəfindən lazımcıca qiymətləndirilməli, onun inkişafında bütün imkanlardan səmərəli istifadə olunmalı, hüquqi baza genişləndirilməli, dəstək mexanizmləri kiçik sahibkarlar üçün əlçatan olmalıdır. Sektor üzrə həyata keçirilən tədbirlər digər sahələrlə qarşılıqlı şəkildə qiymətləndirilməli, regionlarda daxili turizmin inkişafı məqsədilə maliyyə dəstəyi göstərilməli, yeni dövlət dəstək proqramları tərtib edilməlidir. Fikrimizcə, turizm sektorunda kiçik sahibkarlığa kömək məqsədilə iqtisadi mexanizmlər bir-biri ilə əlaqələndirilməli, milli sahibkarlığın xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən vahid konsepsiya olmalı və dövlətin bu sahə ilə bağlı iqtisadi siyasəti həmin konseptual əsasa söykənməlidir;

2. Kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin forma və metodlarının təhlili göstərir ki, ümumillikdə iqtisadi sistemlərdə əsasən iki tənzimləmə formasından: iqtisadi və inzibati tənzimləmə metodlarından istifadə edilsə də, ölkəmiz üçün bugün daha çox iqtisadi tənzimləmə istiqamətində işlərin görülməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hal-hazırda ölkədə kiçik biznesin genişlənməsi istiqamətində dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, maliyyə köməkliyinin artırılması və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, özəlləşmə prosesinin sürətləndirilməsi, kiçik sahibkarlara təhsil, informasiya və məsləhət xidmətləri göstərən strukturların fəaliyyətinin genişləndirilməsi, vergi yükünün azaldılması, əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətində bir sıra işlər görülmüşdür. Kiçik sahibkarlıq sahəsində fəaliyyət göstərən turizm müəssisələrinin rəqəmsal marketinq strategiyasının

düzgün formalaşması, CRM platformalarının hazırlanması, otellərin veb sahifələrində məlumatların geniş, aydın şəkildə yerləşdirilməsi zəruridir. Eyni zamanda regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlara aşağı kredit dərəcələri ilə, təqribən 1,5%-2% ətrafında banklar tərəfindən vəsaitin verilməsi, kredit şərtlərində girov məsələsinin sadələşdirilməsi, kreditlərin qaytarılma müddətinin yenidən işlənməsi, vergi borclarının silinməsi, turizm üzrə kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin müəyyən müddətə ƏDV-dən azad olunması və ya ən azı 3-5 il müddətində differensial vergi sisteminin tətbiqinə keçirilməsi sahibkarlığın inkişafı baxımından faydalıdır.

3. Turizm sektorunda beynəlxalq təcrübənin təhlili göstərir ki, ABŞ, Türkiyə, Yaponiya, Almaniya, Polşa kimi ölkələrdə dövlət kiçik sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə yardımlarının göstərilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, sahibkar birliklərinin yaranması və onlarla əməkdaşlığın qurulması, keyfiyyət təminatına nəzarətin gücləndirilməsi, bu sektorda elmi-tədqiqatların aparılması, kiçik sahibkarların tədris sistemində cəlb olunması, informasiya və məsləhət imkanlarının yüksəldilməsi, bu sahədə bələdiyyələrin işinin təşkili və s. dəstək formaları ilə turizmin inkişafını təşviq edir. Fikrimizcə, kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlı beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq böyük miqyaslı və strateji əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirmək bugün turizm sferası üçün vacib məsələdir.

4. Ölkədə kiçik sahibkarlığın mövcud vəziyyəti öyrənilmiş, elmi-tədqiqatların azlığı, maliyyə vəsaitlərinin əldə olunmasında yaranan çətinliklər, iqtisadi mühitdə rəqabətin tənzimlənməsi baxımından qanunvericilik bazasında yaranmış boşluqlar, pandemiya şəraitinin davam etməsi və s. problemlər araşdırılmışdır. Qeyd olunan problemlərin həlli baxımından turizm sənayesində çevik siyasətin tətbiqi, elmi-tədqiqat fəaliyyətinin genişləndirilməsi, turizm sektorunun dövlət tərəfindən səmərəli planlaşdırılması, sosial turizmin inkişafı, yeni dövlət proqramının qəbulu kimi təkliflər göstərilmişdir.

5. Azərbaycanda turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın vəziyyətinin təhlili göstərir ki, sektor üzrə ümumilikdə 2019-cu ilə qədər artım meyilləri müşahidə edilmişdir. Son illərdə pandemiyanın təsiri daha çox turoperator və turagent müəssisələrinin fəaliyyətinə ciddi ziyan vurmuş və bu sahədə 2 dəfə azalma müşahidə edilmişdir.

Ümumilikdə sanatoriya–kurort müəssisələrinin sayında kifayət qədər azalma hiss olunur ki, ümumilikdə ölkədə əksər sanatoriya-kurort müəssisələrinin infrastrukturunun müasirləşdirilməsinə geniş ehtiyac var və bu baxımdan dövlət dəstəyi məsələsi zəruridir. Yerləşdirmə müəssisələrinin sayında artım müşahidə edilməsinə baxmayaraq ölkədə fəaliyyət göstərən mehmanxanaların böyük qismi orta və iri sahibkarlığın payına düşür. Odur ki, iki və üç ulduzlu mehmanxanaların sayının artmasına, fəaliyyətinin genişlənməsinə ciddi ehtiyac yaranmışdır. İctimai iaşə müəssisələrinin təhlili göstərir ki, restoran və digər qidalanma müəssisələrinin sayında artım olsa da əksər müəssisələrdə xidmət səviyyəsi arzuolunan səviyyədə deyil. Bütün bunları nəzərə alaraq turizm sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin xidmət səviyyəsi və qoyulan qiymətlər üzrə tənzimləmə mexanizmi həyata keçirilməlidir.

6. Ölkədə səyahət xidmət göstəricilərinin, sahibkarlığın inkişafını xarakterizə edən indeks göstəricilərin, beynəlxalq turizmdən əldə olunan gəlir və xərclərin, turizm sektoruna ayrılan kreditlərin təhlili verilmiş, beynəlxalq turizm gəlirlərinə təsir edən amillər EViews proqram paketinə əsasən ekonometrik qiymətləndirilmiş, 2030-cu ildə Azərbaycanın beynəlxalq turizm gəlirlərinin artan dinamika ilə inkişafı və təqribən 4098,8 mln ABŞ dolları təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılmışdır.

7. Turizm sektorunda dövlət dəstəyi mexanizminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı investisiya, innovasiya, struktur, maliyyə, ÜDM və ÜMM göstəriciləri, turizmin ÜDM-də payı təhlil edilmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların tərkibində xidmət sahələrində, o cümlədən turizmdə əsas kapitalla vəsait qoyuluşu aşağı səviyyədədir. Respublikada turizmin investisiya təminatının yaxşılaşdırılması, xüsusilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində alternativ yollar axtarılmalıdır. Digər tərəfdən turizmdə investisiya təminatının yaxşılaşdırılması üçün turizm obyektlərinin (xüsusilə regionlarda) daxili investisiya bazarlarına çıxarılması, həmçinin bu istiqamətdə fəaliyyəti genişləndirmək, maliyyə resurslarının əldə olunması məqsədilə yeni bir fondun təşkili, dövlət büdcəsinin tərkibində turizmə ayrılan vəsaitin istifadəsi və icrası arasında əlaqəni tənzimləyən işlək mexanizmlərin yaradılması

məqsədəuyğun olardı. Turizmde innovasiya fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, ölkə üzrə ETİ-nin inkişafına ayrılan vəsaitlərin yüksəldilməsi, elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətlərinin büdcədən maliyyələşdirilməsi və reallaşdırılması kiçik sahibkarlığa da öz töhvəsini verəcək. Həmçinin təhsil müəssisələrinin beynəlxalq standartlaşması, xarici əməkdaşlıqların genişləndirilməsi, tələbələrin təcrübəsinin daha effektiv formada təşkili, işlə təmini məsələsi diqqət mərkəzində saxlanılmalı, regionlar üzrə bütün turizm resursları qiymətləndirilməli, istifadə imkanları müəyyən edilməli, yeni turizm məhsulları hazırlanmalı, daşınma məsələsi, satış, marketinq tədbirləri əvvəlcədən planlaşdırılmalı, regionlarda turizm infrastrukturunun genişləndirilməsi məqsədilə konkret layihələr keçirilməli, maliyyə dəstəkləri göstərilməli, tenderlər təşkil olunmalıdır.

8. Turizm sənayesində dövlət siyasətinin təşkili sektorun ilkin inkişaf istiqamətlərini formalaşdırır. Turizmde kiçik sahibkarlıq istiqamətləri makroiqtisadi və mikroiqtisadi səviyyələrdə təhlil edilir. Azərbaycanda turizm sektoru üzrə kiçik sahibkarlığın inkişaf istiqamətlərinin öyrənilməsi üçün SWOT və 7 P analizi aparılmışdır, turistlərin ölkəyə səfər məqsədləri, səfərlərin müddəti, göstərilən xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsi təhlil edilmişdir. Regionlarda əl əməyinə əsaslanan və məhsuldarlığı yüksək olan turizm üzrə kiçik sahibkarlıq sektoru təşviq edilməli, əlverişli iqtisadi mühit yaradılmalı, turistlərin aşağı büdcə ilə qala biləcəyi yerləşdirmə, qidalanma müəssisələri tikilməli, xidmət səviyyəsi yüksəldilməli, turistlərin bu məkanlara çatdırılması sadələşdirilməli, nəqliyyat sistemi yaxşılaşdırılmalı, kiçik sahibkarlıq üzrə inhisarlaşmaya dövlət nəzarəti gücləndirilməli, subsidiya və dotasiya yolu ilə tənzimlənmə həyata keçirilməli, dövlət-özəl tərəfdaşlıq qurulmalı, milli məhsulun beynəlxalq bazarda tanınması istiqamətində dövlət vəsaitləri artırılmalıdır.

Beləliklə, turizm sektorunun genişlənməsinə dövlət tənzimləmə mexanizmlərindən səmərəli şəkildə istifadə etməklə, daim yeni istiqamətlərin, beynəlxalq təcrübənin araşdırılması çərçivəsində düzgün dövlət siyasəti yeritməklə nail olmaq olar. Ölkədə həm turizm, həm kiçik sahibkarlıq baxımından son dövrlərdəki dövlət qayğısı, nəzərdə tutulan tədbirlərin tətbiqi ümid edirik ki, tez zamanda səmərəsini göstərəcək.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin çap olunmuş əşəğidaki elmi əsərlərində öz əksini tapmışdı.

1. İmamverdiyeva Ç.R. Azərbaycanın turizm sektorunda kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmi // - Bakı: AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası elmi-praktiki jurnal,- 2016, № 3, -s.108-113

2. İmamverdiyeva Ç.R. Kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin forma və metodları// -Bakı: AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası elmi-praktiki jurnal, -2016, № 5, -s.144-149

3. İmanverdiyeva Ç.R. İqtisadi-sosialyönlü fəaliyyət sahəsi kimi turizmin dövlət tərəfindən tənzimlənmə mexanizmi // Müasir dövrdə effektiv idarəetmənin problemləri mövzusunda Respublika konfransı // - Bakı: 28-29 oktyabr, -2016, -s. 21-23

4. İmanverdiyeva Ç.R. Ölkəmizin turizm sektorunda kiçik sahibkarlığının vəziyyətinin təhlili və inkişaf xüsusiyyətləri// Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. Xüsusi buraxılış. Konfrans materialları. Bakı: 2017, səh 80-86

5. İmamverdiyeva Ç.R. Ölkədə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyində xarici təcrübə// - Bakı : Elmi əsərlər, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, - 2017, № 5,- s.267-272.

6. İmamverdiyeva Ç.R. Azərbaycanda turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsində aparılan dövlət siyasəti // Müasir dövrdə effektiv idarəetmənin problemləri mövzusunda respublika konfransı // ATMU, - Bakı: 27 oktyabr, -2017, -s.106-110

7. İmamverdiyeva Ç.R. Turizm sahəsində kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizminin formalaşması // “Müasir dövrdə Heydər Əliyev dövlətçilik modeli: reallıq və faktlar” adlı beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları// Odlar Yurdu Universiteti, - Bakı : 2018, -s. 323-325

8. Имамвердиева Ч.Р. Увеличение государственной поддержки малого бизнеса в туризме // Предпринимательство, - Москва: 2018, -с. 807-816

9. Sultanova R.P. İmamverdiyeva Ç.R. Azərbaycanın turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri// Avrasiya Bilimlər Akadmisi. Avrasiya Eğitim və Literatür Dergisi, - Marmaris: haziran, - 2019, -s. 613-618

10. Imamverdiyeva Ç.R. The nature and tendencies of development of small tourism entrepreneurship in Azerbaijan// International Symposium Experience. Knowledge. Contemporary Challenges „Contemporary Economy and Society. Challenges and Solutions”, - Bucharest: december 16th-17th, -2020, - p.444- 453

11. Imamverdiyeva Ç.R. Koronavirus pändemiyası və Azərbaycanın turizm sektorunda kiçik sahibkarlığın vəziyyəti // - Bakı: İqtisadi Artım və İctimai Rifah, -2021. №1, - s. 157-165.

Dissertasiyanın müdafiəsi “30” sentyabr 2022-ci il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “29” avqust 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}.
Sifariş 04/08. Həcmi 1 ç.v. (40558 işarə)
Ofset kağızı Xerox C klass. Tiraj 100.

“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Email: capevi@internet.ru Əlaqə üçün: (055)2012809